

ПОЛОНЕНА ШКОЛА

Ігор Жук
канд. фіз.-мат. наук,
ст. наук. співроб.
відділу космічної плазми
Інституту космічних досліджень
НАН України і ДКА України,
м. Київ

У середині 60-х років минулого сторіччя в Донецьку, на березі мальовничої річки Кальміус, була побудована незвичайна на той час школа. Її архітектором став знаменитий тоді український зодчий **Йосип Юлієвич Каракіс**. Ще у 1947 році він переміг у конкурсі проєктів на пам'ятник визволителям Донбасу в місті Сталіно (так тоді називався Донецьк), але його так і не було реалізовано, а сам автор перебував на грані арешту «за космополітизм» – небезпечне в ті часи звинувачення. І лише після смерті **Сталіна** архітектор Каракіс реалізував свою ідею експериментальної школи.

Школа № 5 і справді була своєрідним науковим експериментом, який спільно ставили педагоги і гігієністи. Розрахована на дві тисячі учнів, школа складається з восьми одноповерхових навчальних корпусів. Вони з'єднані між собою в центральній частині переходами, розташованими з обох боків актового і спортивного залів. Проєкт передбачав можливість активних рекреацій на відкритому повітрі. У кожного шкільного блоку є своє затишне подвір'я, і це дозволяло скоротити урок у першому класі до 30 хвилин, у другому – до 35 хвилин, з обов'язковими перервами (а в теплу пору і частиною занять) на свіжому повітрі. Передбачалося, що таке розділення учнів і їх загартування значно зменшить вплив на них епідемій і сезонних захворювань.

Нестандартним був також і підхід до створення естетичного простору. Стіни школи прикрасили 9 мозаїчних панно, завданням яких мало бути сприяння розвитку творчих здібностей дітей, їхнього образного мислення, уяви, зацікавленість. І що особливо вражає (з урахуванням специфіки того часу): до їх створення запросили не титулованих придворних художників, а по суті «творчих дисидентів», представників, м'яко кажучи, не дуже шанованої партійною верхівкою школи «бойчукістів» – послідовників видатного українського художника **Михайла Бойчука**. У двадцять роки минулого сторіччя «бойчукісти» були знаною в світі творчою школою завдяки успіху на міжнародних виставках. Але 13 липня 1937 року Михайло Бойчук разом з кількома його найближчими учнями був розстріляний органами НКВС за звинуваченням у «належності до контрреволюційної націонал-фашистської організації».

Команду оформлювачів школи у 1965 році очолив відомий художник **Григорій Іванович Синиця** – людина видатного таланту і складної долі. У студентські й молоді роки він був переслідуваний владою як «формаліст, націоналіст та абстракціоніст», ще й послідовник Бойчука. Під час окупації Києва гітлерівцями був у колоні, котру гнали на розстріл у Бабин Яр, і дивом врятувався. У 1992 році став лауреатом Шевченківської премії – за відродження української колористичної школи.

Ще одна яскрава особистість в команді – **Алла Олександрівна Горська**. Талановита художниця, дисидентка, правозахисниця, вона по-звірячому була вбита у 1970 році агентами КДБ. Разом з нею над проєктом працював її чоловік, художник-монументаліст **Віктор Зарецький**.

Григорій Синиця (1908 – 1996)
видатний український
художник-монументаліст,
лауреат Національної премії
ім. Т.Г. Шевченка

Алла Горська (1929 – 1970)
українська художниця,
діячка правозахисного руху
1960-х в Україні

Галина Зубченко (1929 – 2000)
українська художниця,
одна з засновниць Клубу
творчої молоді Києва

Однією з найпотужніших в творчому плані послідовниць школи Михайла Бойчука була учениця Григорія Синиці **Галина Олександрівна Зубченко**. Вона і її чоловік, **Григорій Дмитрович Пришедько**, є авторами чи не найцікавіших і найяскравіших мозаїчних панно Києва – в основному на стінах наукових академічних закладів: Інституту ядерних досліджень, Національного інституту раку, Інституту кібернетики, спортивного комплексу НАНУ.

То були перші мозаїки Києва, які мене вразили і одразу захопили своєю потужною динамікою форми і кольору, коли я тільки приїхав до Інституту теоретичної фізики на навчання в аспірантурі. Сам ІТФ теж є осередком чудових мозаїк і керамічних панно, створених талановитими українськими художниками, зокрема **Іваном Марчуком**.

Я ще не знав тоді, що через рік мені пощастить стати учнем Галини Олександрівни і Григорія Дмитровича. Їх, оскільки вони працювали ще й викладачами Художньої академії, на початку 1970-х запросили керувати образотворчою студією для молодих науковців Академії наук при Будинку вчених, куди і я охоче записався. Але через пару місяців наші вчителі відчували, що такий «гурток» –

це не для них, – більшість учасників вже вважали себе готовими художниками і сподівалися лише через іменитих майстрів отримати можливість робити виставки і потрапити до Спільки художників. Зубченко і Пришедько потихеньку «втекли» звідти і «нишком» приховали з собою кількох студійців, котрих, як вони вирішили, можна ще чогось навчити, – в тому числі й мене. Так близько шести років я мав щастя навчатися при їх майстерні, і не тільки живопису, але й багатьох інших важливих в житті речей. Пишаюся, що ще й трохи допомагав їм у роботі як молодий вчений-фізик: ми спільно обговорювали ідеї майбутньої їхньої мозаїки «Штучного інтелекту» для фасаду Інституту кібернетики. А потім я навіть був допущений до роботи на стіні: у мозаїчному панно, повз яке я нині ходжу на роботу, є й пара-друга тисяч «моїх» шматочків смальти.

На обкладинці цього номера журналу є композиція з кількох робіт моїх вчителів, у тому числі однієї з найцікавіших, зроблених спільно з Аллою Горською: «Боривітер» у Маріуполі – чарівна птаха, котра була тяжко поранена російськими обстрілами цього року.

Однак повернемося до мозаїк Донецької школи № 5.

У творчій команді художників працювали ще кілька талановитих майстрів: **Геннадій Юхимович Марченко**, **Олександр Олександрович Коровай**, **Іван Онисимович Кулик**, **Василь Григорович Парахін**. Дев'ять мозаїк, створених ними, є справжніми шедеврами українського монументального мистецтва. Але, на жаль, час і місцева влада не надто берегли їх і в минулому, а війна, боюся, може встигнути остаточно знищити їх раніше ніж буде звільнено Донецьк.

У 2011 році ми з дружиною, письменницею **Ірен Роздобудько**, навідували її рідний Донецьк. Ірен повела мене показати школу, де вона вчилася. І раптом я з подивом побачив неповторний почерк моїх вчителів на стінах – це виявилася саме та школа № 5. Я тоді сфотографував те, що вдалося – але якби знати, як далі підуть події, то напевне фотографував би більше і ретельніше. А тоді була надія, що все-таки й до реставрації цих мозаїк дійде справа: все-таки то важлива складова нашої Незалежності.

Але надам слово дружині – її спогадам про школу.

Ірен Роздобудько біля школи №5
у Донецьку. 2011 р.

Ірен Роздобудько:

...ми, молодші школярі, дуже пишалися, що навчаємось в школі, яка називається таким складним словом «екс-пері-мен-тальна». Ще б пак! З кожного класу був власний вихід на подвір'я «блоку» (так називалося окреме подвір'я для школярів певних класів), а стіна класу, що виходила до такого «блоку», була повністю скляною! Кожен «блок» з вулиці був оформлений величезними мозаїчними панно. Для молодших класів це були сюжети з казок, для старших – космічні і наукові сюжети. На них можна було дивитися годинами! Звісно, малі і дурні, ми, часом, намагалися викопувати кольорову смальту...

І лише набагато пізніше я з подивом і гордістю дізналася про великих українських художників-дисидентів, які створили таку красу в Донецьку. І здивувалась ще тому, що ніхто з тодішніх вчителів про це не розповідав – або,

краще сказати, самі не знали, а хто й знав – намагалися про це не говорити. Такі були часи...

Я не знаю, що з цими панно зараз. У Маріуполі і на інших будівлях Донецька панно тих же авторів – знищені. Але пам'ять про ці дивовижні картини, котрі кликали зазирнути в інші світи, лишилась досі. Особливо пам'ятаю птаха з жовто-блакитними крилами – завжди уявляла, що я сиджу на його спині. І лечу!

У фондах Державного архіву Донецької області збереглися розшифровки первісних значень мозаїк, які було подано авторами на засіданні технічної ради при обласному відділі будівництва і архітектури 16 липня 1965 року. Отже, підемо за порядком документу.

На світлинах – мозаїки, на жаль, вже в тому стані, в якому ми застали їх у 2011 році.

Перше панно –
«Космос».
Його ідея –
символічна
жар-птиця
у її космічному
русі

Друге панно –
«Стихія води».
Її символізують
риби, медуза,
креветка,
квітка
водяного
лотосу

Третє панно –
«Вогонь».
То дивовижна
вогняна квітка
з народних
легенд –
можливо,
чарівна квітка
папороті

Четверте панно –
«Земля».
Колоски
і великий сонях
на тлі родючого
українського
чорнозему

П'яте панно –
«Викопні
тварини».
Пласти землі
різних
геологічних епох
і представники
древнього
тваринного світу

Шосте панно – «Верба». Воно символізує український краєвид. А коли придивитися, то на стовбурі дерева помітно обриси людини – можливо, образ наших пращурів, а можливо – лісових духів із праукраїнської міфології

Сьоме панно – «Тваринний світ». Фантастичні тварини і гілка квітучого дерева

У протоколі засідання нема жодного слова про восьме панно – «Сонце».

Можливо, його ескіз ще не був готовим на той час. Сучасні мистецтвознавці його розшифровують як символ сонячної енергії – джерела життя на Землі. Ми застали його

напівзаваленим будівельним сміттям та будматеріалами, але коли дивитися на повне зображення, що збереглося в Інтернеті, то відчувається образ давнього слов'янського образу Ярила з його животворящою потугою, яка на кінчиках променів породжує буянню живої зелені.

Восьме панно – «Сонце».

Фото
Анатолія Жарова

Дев'яте панно – «Прометей»

Окремо варто розповісти про центральне панно всього комплексу – «Прометей», площею у 100 квадратних метрів (всі решта мають площу біля 10 кв. м. кожне). Замість нього планувалася зовсім інша робота – «Україна»: українка з книжкою, і поруч діти, що тягнуться до знань. Але такий образ партійною владою в Києві вже був розцінений як відвертий прояв українського націоналізму. Треба віддати належне місцевій владі, котра, попри всю свою комуністичність, запросила на засідання провідних художників і архітекторів Донецька, і ті відзначили, що всі панно спроектовані в інтенсивному образному кольоровому вирішенні та базовані на народному українському мистецтві.

Тодішній головний архітектор проєктів, а потім і головний архітектор міста **Володимир Кишкань** вважав подання художників «дуже цікавим і правильним». «Мозаїки, засновані на народних естетичних укладах, прикрасять наше місто», – зазначав він. Його підтримав і найстаріший архітектор Донецька **Павло Вігдергауз**: «Дуже добре, що для вирішення панно прийнято народний український мотив, і відсутній натуралізм». Голова технічної ради інженер **П. Щербина** підсумував: «Загальне враження від панно залишається добрим, і я вважаю, що такі мозаїки в нашому місті мають бути здійснені».

Але Київ мав іншу думку. Образ України, що тягнеться до знань, не було затверджено, і авторам у 1966 році довелося створити «Прометей» – шахтаря і металурга, що тримають над головами видобутий ними з надр вогонь, що символізує енергію вугілля і жар розплавленого металу.

Наскільки я знаю авторів мозаїк і чув їхні розповіді про своїх колег, з якими мені не пощастило бути знайомим, я розумію, що зробити і цю роботу не на найвищому творчому рівні вони б собі не дозволили. Але й від маленької непомітної помсти недолугим чиновникам не могли втриматися теж. Якщо придивитися до цієї безумовно талановитої і потужної композиції, то можна помітити одну іронічну деталь. На поясі у шахтаря висить досить дивний предмет, який можна сприйняти як частину шахтарського обладунку – однак хто знає, той впізнає у цьому прямокутничку пачку цигарок «Север». Але то вже зовсім не шкільна тема.

Надіємось і віримо, що ті дивовижні шедеври українського монументального мистецтва попри всі виклики війни живуть в окупації, а в школу № 5 – не знаю, чи вже найближчої весни, але наступної напевне, – знову повернуться щебетливі українські школярі, і її випускниками завжди буде пишатися Україна. ■

Використано матеріали веб-сайту
<https://infodon.org.ua/donetsk/1024>